

MARTON PÉTER

Reality check: Johannes Gullestad Rø realizmusa és a külpolitika realiztikus elemzése

Reality check: Johannes Gullestad Rø's realism and a realistic analysis of foreign policy

Absztrakt

Az alábbi rövid esszé a realizmus érdemeit és gyengeségeit nem a nagyelméletek közötti örök vitákat taglalva tárgyalja, ahogyan az gyakorta előfordul. Inkább a realizmusnak a külpolitikai döntéshozatal megértésében és az erre vonatkozó napi szintű elemzésben betölthető szerepét vizsgálja meg. Utal a realizmus néhány jelentős korlátjára, majd ismerteti Johannes Gullestad Rø figyelemre méltó kísérletét a realista megközelítés eredményesebb hasznosítására ezen a téren. Végezetül felhívja a figyelmet a Rø törekvései és a külpolitika-elemzés (*Foreign Policy Analysis*, FPA) között fennálló hasonlóságokra és különbségekre, röviden szót ejtve az FPA mint megközelítés alapvető érdemeiről. A cikk ennek nyomán jut arra a konklúzióra, hogy a napi szintű elemzőmunkában, illetve konkrét esetek megértésében a realizmusnak főként más megközelítésekkel együttes alkalmazásban lehet érvényessége.

Kulcsszavak: döntéshozatal, külpolitika-elemzés, Johannes Gullestad Rø, John J. Mearsheimer, realizmus

Abstract

This brief essay takes stock of realism's strengths and weaknesses not by recycling the contents of old debates between grand theories of international relations, as is very often done in the literature. Rather, it offers a look at what role realism may play in understanding foreign policy decision-making, in support of the analysis of daily developments. It points out several key constraints of the realist approach, before introducing a noteworthy reform attempt by Johannes Gullestad Rø to make greater use thereof with the purposes of such current analysis in mind. Subsequently, the article draws attention to the similarities and differences between Rø's approach and that of Foreign Policy Analysis (FPA), alluding to key merits of the latter. Based on this, the article concludes that, in daily analytical work, and in interpreting specific cases, realism may have the greatest utility if applied together with all other approaches conceivably relevant to identifying key factors playing a role in outcomes of interest.

Keywords: decision-making, Foreign Policy Analysis, Johannes Gullestad Rø, John J. Mearsheimer, realism

A realizmusról

A realizmus a lényegét tekintve a mindenkor meghatározó különálló politikai közösségek (az ókori világban például városállamok, ma a modern államok) interakciójára vonatkozó elmélet. A politikai közösségek haszonmaximalizáló érdekkövetését feltételezi, mégpedig azzal a specifikációval, hogy a túlélés biztosításának elsődlegességéből – és potenciális fenyegetettségéből – indul ki az érdekek mibenlétét illetően.

A politikai közösségek mint elemzési egységek itt „egységek” abban az értelemben is, hogy a belső megosztottságaik, nézeteltéréseik nem vezetnek le őket a teljes politikai közösség érdekeinek követését szolgáló útról. Ha ez elsöre naivnak hangzik, az azért lehet, mert ez a várakozás sokszor ténylegesen naivnak is bizonyul, különösen békésebb időkben, amikor a magán-, pártos vagy egyéb részérdekek érvényesítésére több lehetőség adódik, legelőször is abból az egyszerű okból fakadóan, hogy ezt a nemzetközi közeg történései nem büntetik automatikusan.

Egy aktualizáló, mindezt közelebb hozó olvasatban úgy is mondhatjuk: a tiszta realizmus szerint nem számít, milyen világnézetekkel rendelkeznek a vezetők, vagy hogy milyen egy ország politikai rendszere, és éppen melyik párt van kormányon. Nem számít, hogy él-e a vele szomszédos országokban saját népességével rokon kapcsolatban álló történelmi kisebbség. Nem számít, hogy a múltjában és a jelenében vél-e igazságtalanságokat felfedezni, hiszen csakis a jelenbeli érdekei számítanak, és hogy mit lehetséges elérnie az aktuális politikai körülmények között. Szövetségi politikájában és konfrontációiban nem az a meghatározó, hogy egy másik ország vezetőinek milyen a világnézetük vagy a pártpolitikai hátterük. A vegytiszta realizmusban a vezető valamifajta országelmeként funkcionál. Ehhez természetesen profitálhat kabinete és tanácsadói segítségével, sőt még a külső (kormányon kívüli) szakértők, a hazai érdekcsoportok és a közvélemény jelzéseiből is – azaz nincs kizárólagosan a saját bölcsességére utalva.

A realizmus művelői érdekes ellentmondásba keverednek önmagukkal annak kapcsán, hogy a külpolitikai döntéseknek az elméletük értelmében valamiféle törvényszerűségekből, eleve adott feltételekből, eleve adott kényszerekből és lehetőségekből adódóan kellene megszületniük. Akkor pedig mi szükség magukra a realistákra, és a tanácsaikra? Ha a józan döntések bábáiként tekintünk rájuk, akik segítenek a nyilvánvalóan szükséges világra jövetelében, a realizmus intellektuális teljesítménye mindössze

annyi, hogy kimondja, mennyi egy meg egy. Eközben a realisták mégis hajlamosak kritizálni számos állami politikát, mint ami szerintük nem megfelelő az adott országok érdekeinek a szempontjából, és ilyenkor lényegében a saját, szerintük természetes és magától értetődő világnézetük érvényesítéséért lobbiznak – például amikor John J. Mearsheimer és a nemzetközi kapcsolatok elméletével foglalkozó kollégái hirdetést adtak fel a *New York Times* hasábjain, hogy az Egyesült Államok Irak-politikáját bírálják.¹

Mearsheimer, aki mára a realizmus egyfajta utazó nagykövete, az elmúlt évtizedek folyamán számos alkalommal fogalmazott meg tanácsot is, kritikát is kéretlenül a legkülönbélebb országok számára. Jósolta a NATO szétesését, várt német atomfegyverkezést (és akár további nukleáris proliferációt Európában) és „szovjet” visszatérést Kelet-Európába,² a nacionalizmus megerősödését kísérő feszültségekkel és potenciális fegyveres konfliktusokkal (például egy magyar–román háború lehetőségével számolva).³ Ukrajna esetében fontosnak gondolta, hogy Kijev alakítsa ki a saját nukleáris elrettentő erejét,⁴ vagyis semmi esetre se adja fel az ilyen fegyverek birtoklásának gondolatát holmi papíralapú garanciákért cserébe úgy, ahogyan az végül a budapesti memorandumban megtörtént. Mint látható: volt, amiben Mearsheimer jelentősen tévedett, és volt, amire helyes előrejelzést adott; vegyes a kép. A hibákra kénytelenek vagyunk rámutatni – legalábbis akkor, ha az időkeretet elemzésünk jelenében lezárjuk, és mérleget a „most” pillanatában vonunk. Erre makacs realistiként persze mindig rávágható, hogy hiszen ez az elmélet a hosszú távon megkerülhetetlenül ható erőkről mond valamit, és a jövőben így előbb-utóbb minden előrejelzés bekövetkezhet, még akkor is, ha ideig-óráig különféle erők ennek ellenében hatnak. Ilyen érvekkel azonban nem kizárólag a realista elmélet művelői szoktak kedvenc megközelítésük és előrejelzéseik védelmére kelni.

Ezért volt nagy élmény számomra a Mearsheimeréhez hasonló médiacelebritási státusszal nem rendelkező, mégis kiváló politikatudós Jack Levyt társpanelistaként meghallgatni egy wrocław-i konferencián, másfél évti-

1 Ez 2002. szeptember 26-án történt. A hirdetést 33 politikatudós jegyezte. Szövege elérhető itt: https://radioopensource.org/wp-content/TimesAd_01.pdf (Letöltve: 2023. március 18.)

2 Mearsheimer 1991, 33, 37–40.

3 Uo. 33.

4 Mearsheimer 1993.

zeddel ezelőtt. Levy a társszerzőjével közös tanulmányuk⁵ – *A preventív háború, mely nem történt meg: Nagy-Britannia és Franciaország magatartása Németország felemelkedésével szembesülvén, az 1930-as években* – prezentációja során bemutatta, milyen az igazán alapos realista elemzés. Mi több: hogy a realizmus olyan esetekben is magyarázó erővel bírhat, amelyekre visszagondolva a legtöbben a realista várakozások nyilvánvalónak tűnő kudarcát látják – miszerint például a megbékítés naiv szándéka lett volna Chamberlain és más brit döntéshozók magatartásának hátterében az 1930-as évek második felében, amikor realista nézőpontból „nyilvánvalón” preventív háborúra lett volna szükség, hogy Berlint megállítsák. Az ilyen nézetek szerint ennek az elhibázott politikának a csimborasszója az volt, amikor az 1938-as müncheni konferencián eladták Csehszlovákia jövőjét, egy másik ország túlélését, egy megbízhatatlan fél ígéretéért cserébe.

Ha elgondolkodunk a részletekről, Németország megelőző jellegű megtámadásának elmaradása valójában nem volt feltétlenül ellentétes a realizmus alapján javasolható politikával. Míg sok moralizáló kritikus abból indul ki, hogy Nagy-Britannia és Franciaország *együtt* idejekorán véget vethetett volna a náci Németország felemelkedésének, nem veszik figyelembe, hogy erről ők nem eleve elrendelten együtt, szíami ikreként összenőve döntöttek, hanem egymástól független országokként, a saját, önálló döntéshozataluk eredményeként. Következésképpen nem is lehettek biztosak abban, hogy a másik velük együtt ugrana egy megelőző háború kútjába. Nagy-Britanniának pedig akkoriban még mindig egy globális birodalom fenntartására kellett őriznie az erőit, elosztva azokat a világ körül – nem csoda, hogy a Brit-szigetek védelmében a londoni vezetés még az „újrafegyverkezés” eredményeinek beérését is szükségesnek vélte ahhoz, hogy a hatalmi egyensúlynál ténylegesen fontosabb *erőegyensúlyt* tekintve kedvezőbb helyzetben szállhasson szembe Németországgal. Ezért késleltette a konfliktust, amelyre nagyon is számított valójában (és ez a magánlevelezésének ismeretében még magára Neville Chamberlainre is igaz lehet). Az erők (helyi, adott régióban vagy fronton érvényes) egyensúlya (*balance of forces*) sokszor eltér a mindennel egyszerre kalkuláló hatalmi egyensúlytól (*balance of power*), amire a realizmus homályosan az összesített katonai és a gazdasági erő, valamint a népesség kombinációjaként gondol, tisztázatlan képlet szerint.

⁵ Ripsman–Levy 2007.

Hogy egy másik, aktuálisabb példával is megvilágítsuk ugyanezt: pontosan ugyanezért nem volt eleve lefutott mérkőzés, amikor Grúzia megkísérelte a tőle elorozott dél-oszétiai területek visszaszerzését 2008-ban. Oroszország nagy ország, de az egész erejét nem vethette be minden további nélkül a Kaukázusban, a csapatmozgások számára szűk üvegnyakat képező Roki-alagúton túl – ez logisztikai rémálom lett volna számára, egyben pedig Oroszország egyéb érdekeltségeire tekintettel sem lett volna észszerű. A látszólag gyengébbek tehát olykor nyerni tudnak, a látszólag erősebbek pedig veszíteni. Thuküdidész méloszi dialógusát felidézve, annak ellentmondva: olykor az erősek kénytelemek elszenvedni, amit rájuk kényszerítenek, a gyengébbek pedig megtehetik, amit nagyon akarnak – például akkor, ha az erők helyi egyensúlya mellett még az akaratok összecsapásának mérlege – vagy másképpen a motivációk egyensúlya (*balance of will*) – is az ő javukra billen.

Ezeknek a tényezőknek a felméréséhez nagyon alaposan kell tanulmányozni a részleteket, és még akkor sem lesz az összhatásuk egészen előre jelezhető. Olyan apró részletek is jelentőségre tehetnek szert, amelyeket a nagy ívű realista elemzés hajlamos teljesen figyelmen kívül hagyni. Argentína például az erők helyi egyensúlyának és a motivációk egyensúlyának a tekintetében sem volt rossz helyzetben Nagy-Britannia ellenében a falklandi háborúban, ám kedvezőbb helyzetből is indulhatott volna, ha bevárja, hogy több francia gyártmányú, *Exocet* hajó elleni rakéta álljon a rendelkezésére,⁶ melyekkel a Brit Királyi Haditengerészet számára a falklandi térség megközelítésének költségeit elviselhetetlenné fokozhatta volna.

Ha pedig a részletek jelentősége mellett, vagy inkább annak részeként, elismerjük, hogy maguk a döntéshozók is számítanak – például a Falkland-szigetekkel kapcsolatban az argentin kihívással makacsul szembeálló Thatcher személyisége és az ő akkori belpolitikai helyzete –, egy sor egyéb változó jelentőségét is kénytelenek vagyunk figyelembe venni. A realizmus nagyon jó elmélet általánosságban, és olyankor is (rész)magyarázó erejére lelhetünk, amikor arra nem számítunk – ahogyan a fentebbi példában láthattuk, az 1930-as évekbeli *appeasement* megítélése kapcsán –, de a realizmus szinte soha nem magyaráz meg mindent a vizsgálható po-

⁶ A háború megindításakor csak öt bevethető rakétájuk volt, holott kis várakozás árán kilenc további vált volna elérhetővé. Kane–Lonsdale 2012, 30.

litikák miérettjeét illetően. Esetenként teljesen rossz következtetésre is juthat, amikor előrejelző funkcióban vetik be. Ha pedig valamit nagyjából jól magyaráz, vagy jól jelez előre, a részletek makacs tanulmányozása felfedheti, hogy az államérdek mellett milyen egyéb tényezők játszhattak még szerepet egy adott esetben. Világunkban a történések a legkritkább esetben egytényezősök – amit látunk, az rendszerint sokféle változó kölcsönhatásán alapul.

A realizmus vonzereje az előrejelzésben a más változókat szem előtt tartó elméletekhez képest abban áll, hogy jóval világosabb, mit lehet vele kezdeni ezen a téren – ám visszamenőleg, az egyes esetek boncolásánál látszik, mennyire fontos volt az általa figyelembe nem vett tényezők szerepe is.

A cikk következő szakasza ezért Johannes Gullestad Rø sajátos realista megközelítését vázolja fel, mely egyértelmű előrelépés a realista jellegű feltételezések alkalmazása terén abban az értelemben, hogy nem ignorálja a döntéshozó gondolkodását és a külpolitikai döntések sokváltozóságát – vagyis ilyen értelemben leveti a mindenkoron egyszerűsítő értelmezésre törekvő „nagyelmélet” szemellenzőjét.

A realista elemzés Rø megközelítésében

Johannes Gullestad Rø 1980-ban született, és a norvég Védelmi Tanulmányok Intézetének (*Institutt for forsvarsstudier, IFS*) szakértője. Mester- és doktori diplomáját az Oslói Egyetemen szerezte, politikatudományból, de később másutt is folytatta tanulmányait és kutatását. 2007–2008-ban a washingtoni Center for Strategic and International Studies munkatársa volt, később pedig az IFS Transzatlanti Tanulmányok Kutatóközpontjának vezetője lett.⁷

A *mechanisztikus realizmus és az amerikai külpolitika* című könyvében⁸ Rø nem abból indul ki, hogy a realista elemző feladata pusztán az adott helyzetben minden megfigyelő által felismerhető tények azonosítása, hogy azokból azután nyilvánvaló válaszokra jusson, legyen szó akár múltbéli

⁷ Lásd életrajzát az IFS honlapján: <https://www.forsvaret.no/forskning/ansatte-FHS/ro-johannes> (Letöltve: 2023. március 18.)

⁸ Rø 2013.

események magyarázatáról, jövőbeli események előrejelzéséről, vagy éppen a kívánatos politika irányára vonatkozó tanácsadásról.

A külpolitikai döntések tanulmányozása érdeklő elsősorban, melyeket „mechanisztikus” alapon magyaráz, vagyis olyan mechanizmusok jelenlétét keresi konkrét helyzetekben eljáró döntéshozók megértéséhez, amelyek az említett döntéshozókat személy szerint, kimutathatóan, részben a percepcióik alapján – és nem valamiféle nagy „R” betűs Realitás ismeretének talaján állva –, adott lépések megtétele felé vezették. Ezzel lemond a realista nagyelmélet ambíciójáról, és azzal együtt valamilyen mértékben annak kétségtelenül létező képességéről is a nemzetközi kapcsolatok alakulásának hosszú távú előrejelzésére. Ugyanakkor éppen ezért jóval pontosabb, hitelesebb magyarázattal tud szolgálni múltbéli döntések okairól. Emellett egy viszonylag rövid időtávra előre tekintve, adatok elérhetőségének a függvényében jelzésértékű prognózissal tud szolgálni a jelenünkben operáló döntéshozók sejthető késztetéseiről, szándékairól és lehetséges lépéseiről.

A Rø-féle realizmus úgy realista megközelítés, hogy az általa adott elemzésben egyébként benne van a nem ténylegesen haszonmaximalizáló politikák realista magyarázatának lehetősége is. Elmozdultunk a szuperkomputerként funkcionáló országelme feltételezésétől az országalmát kezében tartó esendő egyén megértésének szándéka felé, aki a maga félelmeivel és vágyaival, illetve az országérdeken kívül számos egyéb gondolattal a fejében van jelen a döntéshozatal folyamatában. Azt keressük, hogy az illető a percepciói és azokra vonatkozó interpretációi révén hogyan ítélte meg a kezelésére utalt helyzetet – miből indult ki, és mire jutott ezzel kapcsolatban.

Ebben a megközelítésben úgy fordítjuk le a realizmus alapvető elveit, mint a döntéshozó elméjében elvárhatóan fellépő mechanizmusokat.⁹ Érzékelnek-e például állandó egzisztenciális fenyegetettséget? Ténylegesen készülnek-e a legrosszabb eshetőségekre, vagy bármire, amit annak vélnek? A realista elmélet elvárásainak megfelelően ilyen érzületek és késztetések uralhatják egy átlagos döntéshozó mindennapjait, és, mint minden elméletet, ezt is szükséges lehet ellenőrizni a döntéshozóktól elérhető nyil-

⁹ Uo. 48–66.

vános – vagy a kutató számára másként megismerhető¹⁰ – kijelentések anyagát áttekintve. Fontos összevetni a publikus és privát kijelentéseket, megállapítani, hogy van-e ezekben ellentmondás vagy konzisztencia. Bár nem ismerhetjük meg egy döntéshozó gondolatait közvetlenül, sőt még a kijelentéseinek összességét sem, a következetesen, szűk körben is hangoztatott hiedelmek hitelességéből és jelentőségéből kiindulni életszerű.

Rø a Mearsheimer által kifejtett „offenzív realizmus”¹¹ feltételezésekészletét veszi alapul¹² az ilyen hiedelmekkel való összevetéshez, de a tudományos észszerűség jegyében szelektál is belőlük. A Mearsheimer argumentációjából kiolvasott mechanizmusok közül csak azok előfordulására számít nagyobb mértékű eleve adott életszerűséggel, amelyek a pszichológia szemszögéből valószínűnek nevezhetők az általános emberi természet tekintve. Ilyen például az, hogy a bizonytalanság félelmek forrása; az államok törekednek egymás képességeinek folyamatos és aktív figyelemmel követésére; a biztonságra való törekvés más célokat és ellentétes megfontolásokat háttérbe tud szorítani; a másokkal szemben fölényt biztosító relatív hatalmi pozíció a fontos, és nem önmagában az, hogy az állam helyzete kielégítő-e. Ilyen megfontolások jelenlétét keresi tehát a döntéshozók motivációiról elérhető információk korpuszában.

Ezen a ponton a megközelítés fejleszthetősége is megfogalmazható. Amennyiben nem a való világ konkrét eseteivel és azok pontos megértésével foglalkozunk elsődlegesen, hanem inkább a realista nagyelmélet általános érvényességének értékelése a célunk, nem feltétlenül Mearsheimerből érdemes kiindulnunk – akkor érdemes lehet inkább annak valamiféle, sok szerző munkásságán átívelő konszenzusos feltételezésekészle-

10 Például: a kabinetben belüli és egyéb megbeszélésekről kiszivárgó és a sajtóban megjelenő információkból; memoárokból; hozzáférhető archív feljegyzésekből, levelezésekből és egyéb dokumentumokból; ráutaló magatartások megfigyeléséből; vagy akár a kutató saját maga által készített interjúkból. Ezek a források értelemszerűen egy transzparensten működő demokratikus rendszerben érhetőek el inkább. Ugyanakkor egy zárt, autokratikus rendszer vezetésének belső hiedelmeiről és vitáiról is fellelhetőek megfelelően értékelhető információk a publikus kijelentéseken túl, így vagy úgy.

11 Mearsheimer 2001.

12 Rø saját összegzésében ezek (az egyszerű leírás végett itt alkalmazott módosításokkal): (1) a nemzetközi rendszer anarchisztikus; (2) az államok a meghatározó egységek; (3) a túlélés az államok elsődleges célja; (4) az államok számára egymás szándékai nehezen megismerhetők, ami bizonytalanság forrása; (5) az államok aggodalommal figyelik egymás katonai képességeinek változását; (6) az államok ezért a katonai erejüket és relatív hatalmukat növelni igyekeznek; (7) ez versengővé teszi az államokat; (8) a versengés természete zéró összegű játszma; (9) a katonai erő használata hasznos és elfogadott; (10) a háborúk valószínűsége mindenkor jelentős.

tével, valamiféle legkisebb közös nevezővel dolgoznunk, a pszichológiai szűrés alkalmazása pedig elhagyható. De az empirikus esettanulmányok érdekében is lehet javítani Rø megközelítésén: például nagyon kívánczok, hogy megnézzük, próbál-e egy döntéshozó valamiféle költség-haszon elemzést végezni, módszeresen mérleget vonni ebben a tekintetben.¹³ Ezzel a realizmus legalapvetőbb premisszáit firtathatjuk. Kontextusfüggően is módosítható az elemzés: egy békés, majdnem egy egész kontinensre kiterjedő integráció közegében, amilyen az Európai Unió, az egyes államok integráción belüli kapcsolatainak elemzésében más jelleggel és következményekkel érvényesülhet valamiféle realista gondolkodás, mint ott, ahol sokkal közvetlenebb egzisztenciális fenyegetettséget érzékelhetnek a vezetők (például a Közel-Keleten).

A mechanizmusokra ösztönökből következően fellépő hatásként gondolni ugyancsak megkérdőjelezhető. A döntéshozók komoly tét mellett, olykor sürgető időkényyszer hatása alatt, esetenként mégis jelentős rendelkezésre álló megfontolási idővel, tanácsadók segítségével, észérvek ütköztetésére alkalmas módon jutnak döntésekre. Vagyis nem az a kérdés, hogy a *zsigereikben* érzik-e a legrosszabb forgatókönyvek figyelembevételének szükségességét, hanem hogy *gondoltak-e* ennek szükségességével a döntéshozatali folyamat során.

Érdekes oldala Rø elemzésének, hogy az „idealizmus” mint alternatív, a realizmussal szembeállított megközelítés értelmezéséhez is felállít egy módszert, mely végül az idealista jellegű elvárások és olvasatok válfajainak egész készletét azonosítja.¹⁴ A „tiszta idealizmus” így például kizárólagosan adott eszmék vagy értékalapú megfontolások hatásaként fogná fel, bizonyítékok függvényében, az ezekre hivatkozó külpolitikai cselekvést. Az „álidealizmus” esetén úgy hatnak bizonyos eszmék, melyekkel adott külpolitikai cselekvés egyébként összhangban lehet, hogy a valóságban az adott aktor az ilyen cselekvés látszatából származó előnyöket keresi elsődlegesen, miközben a betartott-előmozdított normák számára teljesen kö-

13 Erre utalhat például az, ha kijelentéseiben megjelenik egy problémának többféle lehetséges keretezése és olvasata; ha több megoldási lehetőséget is figyelembe vesz; ha adott megoldási lehetőségekkel kapcsolatban érveket és ellenérveket ütköztet; ha kérdéseket fogalmaz meg, igyekezve feltárni lényeges ismeretleneket, törekedve ezek megismerésére az átfogóbb információ alapuló döntéshozatal érdekében; ha meghallgatja mások véleményét és ezáltal saját meggyőződéseinek észszerű átformálására lehetőséget ad; ha időt biztosít a formális döntéshozatalban egy-egy probléma kollektív megvitatására, és kiáll a folyamat procedurális korrektsége mellett stb.

14 Rø 2013, 117–140.

zömbösek lehetnek. Az „együttható idealizmus” az érdek- és az értékalapú megfontolásokból következő cselekvés konvergálása esetén mindkét elem azonos súlyát, önmagában is meglévő elegendőségét feltételezi magyarázatként – erre utaló bizonyítékok fényében a két megközelítés egyike sem vethető el egy eset magyarázatában. A „gyenge idealizmus” keretében úgy érvényesülnek eszmei alapú megfontolások, hogy az egyébként érdekek által is diktált cselekvés megtörténtéhez az érdekek megléte az elérhető ismeretek tükrében nem lett volna önmagában elegendő. Végezetül Rø számol az egzisztenciális túlbiztosított állapotban esetlegesen fellépő „megengedő feltételek között előforduló idealizmussal” is, ami egyfajta luxusa azon szerencsés helyzetbe kerülő szereplőknek, akik nem szorulnak rá arra, hogy mindent mindig az érdekeiket átgondolva tegyenek meg – következésképpen cselekedhetnek szintiszta érzelmi vagy morális felindulásból is, legalább ideiglenesen.

Miközben tehát Rø szándéka elsődlegesen a realizmus empirikusan hitelesebb felhasználása konkrét külpolitikai döntések megértéséhez, az idealista megközelítés(ek) konceptualizálásával és kiegészítő jellegű alkalmazásával lényegében a felé a megközelítés felé mozdult el, amely a külpolitika-elemzés (FPA) sajátja. Utóbbi mutatja be részletesebben a tanulmány következő szakasza.

FPA

A külpolitika-elemzés¹⁵ részeként többnyire eseteket tanulmányozunk, ahol gyakran¹⁶ egy-egy külpolitikai döntés jelenti az elemzési egységet mint olyat, annak előkészítő folyamataival, sőt olykor a végrehajtás (esetenként az eredeti döntés elvárt hatásait torzító) folyamatával együtt. Ezek a döntések így az elemzés megmagyarázandó (közkeletűen: függő) változói egyben.

A külpolitika-elemzésben nagyelméleti szemellenzők nélkül dolgozunk, és minden olyan változó érdekel bennünket, amelynek a legkisebb köze lehet a függő változó alakulásához. Az ilyeneknek minden esetben prag-

¹⁵ Marton 2013.

¹⁶ Nem mindig, mivel egyébként foglalkozhatunk egy-egy érdekcsoport hosszabb távú tevékenységével, a külpolitikára ható kontextuális tényezők és hosszabb távú mintázatok összefüggésének regressziós elemzésével, a közvélemény szerkezetével stb.

matikusan megvizsgáljuk a szerepét. A kimenetig, vagyis magáig a döntéssig elvezető folyamatnak az okozatiság teljes felderítéséhez szükséges mértékű rekonstrukciója a célunk: ún. folyamatkövető (*process-tracing*) elemzés.¹⁷

A döntések miértjének megértéséhez meg kell ismernünk a pontos körülményeket – ezeket pedig sokszor nagyon nehéz felderíteni. Fontos látni, hogy mit nem látunk, és ennek megfelelően a külpolitikai döntések megértésére irányuló folyamatkövetés ritkán teljesen konkluzív; a végén fenntartások fogalmazhatók meg a részben spekulatív következtetések margóján. Sokszor nem tudjuk, ki, mikor hozott meg egy adott döntést, sőt azt sem ismerhetjük meg feltétlenül, hogy mire vonatkozott a döntés, miben állt ténylegesen. Az erre vonatkozó, közkeletű percepciók lehetnek teljesen tévesek is. Érdekes kérdés például hogy Vlagyimir Putyin orosz elnök egy gyors kijevi rezsimváltás véghezviteléről döntött-e az Ukrajna elleni 2022. februári nyílt inváziót megelőzően, vagy éppen eleve egy tartós háború lehetőségére készülve döntött a *status quo* erőszakos megváltoztatásáról. Kikkel együtt döntött erről? Kik voltak jelen a döntés meghozatalakor, és milyen érveket hoztak fel? Tiltakozott valaki a javasolt lépések ellen? És milyen következményekre számítottak? Az elvárások, a kilátásokra vonatkozó percepciók is jelentősek, hiszen az ismert, nagy valószínűséggel elvárható következmények elfogadására is vonatkozik implicit módon egy-egy döntés.

A válaszok keresése során nem elégedhetünk meg jól hangzó asszociációkkal, mint például hogy Y ország fenyegetőnek tűnt, és X ezért háborút indított ellene. Ki kell tudnunk mutatni, hogy ténylegesen Y *fenyegető voltának* vagy *még fenyegetőbbé válásának* percepciója járt azok fejében, akik ténylegesen meghatározó döntéshozók lehettek. És ki kell mutatni mindemellett, hogy az érintettek jelen voltak-e, ezeket a percepciókat hangzották-e, a naplójukba ugyanezt leírták-e, utólag memoárban ugyanezt publikálták-e, újságíróknak interjúkban is következetesen ugyanezt nyilatkozták-e, stb.

Bármilyen életszerű, a megvizsgálni kívánt esetünket lehetséges módon magyarázó elméletet szemügyre kell vennünk, amíg egyértelmű bizonyíték nem utal rá, hogy az adott elmélet elvethető. Ennek megfelelően: miért ne dönthetett volna egy kabinet éppen az állami érdek objektív elemzése, akár

17 Bennett–Checkel 2014; van Meegdenburg 2023.

a költségek és hasznok tudományosan megalapozott kvantifikációja alapján? Ilyesmi is megesik olykor a politika való világában. De ezt megfordítva, ugyanakkor: miért ne származhatott volna egy döntés X döntéshozó valamely közismert, gyakran hangoztatott, rögeszmés meggyőződéséből? Miért ne lenne elképzelhető, hogy egy döntés az általa kedvező helyzetbe hozott érdekcsoport nyomására, vagy az ilyen érdekcsoport által megnyert kabinettagok közbenjárására következett be? Vagy hogy egy döntés a közvéleményre próbált hatni, azért, hogy szavazatokat biztosítson egy népszerűsége szoruló döntéshozónak a közelgő választásokon?

A célunk a döntéshozók fejébe látni, ami természetesen soha nem lehetséges igazán. Az ambíciónk megköveteli azonban minden tőlük megismerhető kijelentés megismerését, a döntéshozatali folyamat lehető legteljesebb feltárása érdekében, ahogyan arra már Rø megközelítésének alkalmazásában is rámutattunk. A döntéshozók publikus és privát kijelentései közötti konzisztencia mértéke – vagy hogy változott-e az általuk mondottak tartalma – rávilágíthat az általuk nagy valószínűséggel hordozott hiedelmekre, ezekből pedig megközelítőleg lehet következtetni arra, mi járhatott a fejükben adott döntés meghozatalakor, és mi lehetett az ilyen döntéssel a tényleges szándékuk. Az eredmény nem lesz episztemológiai értelemben tökéletesen alátámasztható, de ebből a szempontból az ilyen kutatás csak őszintébb más módszertanoknál. A jó folyamatkövetés eredménye éppen a szükséges fenntartások teljes körű és explicit megfogalmazásával együtt lesz igazán értékes, mely a későbbiekben felderített vagy felderítendő valamennyi tény helyét világosan kijelölheti a kirakós darabjai között.

Az FPA számára magától értetődő a multi- vagy ko-kausalitás is. A vizsgált esetünket magyarázni képes feltételezések praktikus feldolgozásának módja az egyes versengő magyarázatok mint elméletek kifejtése narratíva formájában, mely a lingvisztikai eszközökből építkező emberi gondolkodás számára célszerű módja az okozatiság – és saját feltételezései – megvizsgálásának. A narratívák feltárják a vélt okot és a következményt összekötő köztes okozati láncszemek elgondolását, és világossá teszik, hogy ezek mindegyikének érvényessége ellenőrizendő, vagyis csak bizonyítékok függvényében nyilvánítható ki. Ezzel pedig lényegében mechanizmusokat tesztelünk itt is, vagyis azt tesszük – csak éppen a lehetőségek sokkal teljesebb körét megvizsgálva –, amit Rø maga is kezdeményezett.

Rø megközelítésére visszatérve: a könyvének jelentős részét kitevő iraki esettanulmányában végül ő maga is ko-kausalitásos eredményre jut. Miközben megállapítja az emberi döntéshozók elméjében működő mechanizmusokra lefordított offenzív realizmus több alapvető feltételezésének releváns voltát – vagyis ezek jelenlétét és hatását a tárgyalt esetben –, a liberális természetű megfontolások (az univerzális emberi jogok és a demokrácia terjesztése stb.) együttható voltára utaló bizonyítékokat is talál. Összességében így a „gyenge idealizmus” és az „együttható idealizmus” modelljének megfelelő eredményekre jut, Bush elnök esetében például rámutatva, hogy a privát kijelentései között is megnyilvánult a hite az iraki beavatkozással kapcsolatban hangoztatott értékalapú megfontolásokban – mindez nem csak a nyilvánosságnak szólt tehát.

Konklúzió: a realista elemzés jó, de szinte soha nem önmagában vezet érvényes eredményre

Ha az itt végigvett gondolatmenet alapján érdemes jutnunk valamire, az az, hogy a politikai elemzést doktriner módon végezni nem célszerű. A realizmus végső soron arra épít, hogy az államérdeknek érvényesülnie kell, mert ha az államok nem az alapján cselekszenek, az versengő államok között gyorsan elnyeri a „méltó” büntetését. Azzal viszont jóval nehezebben kezd valamit a realizmus, ha az államoknak egy kritikus hányada, mely ráadásul jelentős erőforrások birtokában van, nem alapvetően és kizárólag versengésként értelmezi a nemzetközi kapcsolatokat.

Az ilyen helyzetben értékek és eszmék hatására is történhetnek külpolitikai lépések, mivel az ilyesmi sokszor nemhogy büntetéshez nem vezet, de egyenesen jutalmazással jár: például reputációs hasznokkal. Ez még akkor is jelentőséggel bír, ha a „haszonélvező” szereplő nem ennek a jutalomnak az elnyeréséért tette, amit tett, hanem akár a legtisztább idealizmusból. Hogy az utóbbi jellegű esetek százalékosan kifejezve milyen gyakorisággal fordulnak elő a politika világában, arról az érv lényege szempontjából felesleges spekulálnunk.

Ellenben az nagyon is fontos kiegészítés a fentiekhez, hogy az érdekek politikai jelentőségéről gondolkodni nem lehet úgy, mint ha kizárólag az államnak lennének érdekei, és ezek érvényesülnének vagy nem érvényesülnének adott esetben. A politika esendő, nagyravágyó, haszonleső, újra-

választás vagy hatalmon maradás reményében kalkuláló és ezeken kívül még számos egyéb releváns tulajdonságú szereplői figyelembe vehetnek rezsimerdekeket, pártos érdekeket, egyes gazdasági és társadalmi érdekcsoportok partikuláris érdekeit, sőt akár magánérdekeket (a saját magánérdekeiket) is. Tehetik mindezt elvi okokból, vagy elvtelen cinizmussal is. Az emberek sokféleképpen képesek igazolást keresni és találni a tetteikre – őszintén és őszintétlenül egyaránt. Egy olyan világban, ahol a nemzetközi politika versengése különböző okokból (és számos tényező együttes hatására) mérséklődhet, az ilyen érdekeket követő cselekvés lehetősége fokozottan érvényesül.

Az utóbbi hatás valamelyest mennyiségileg is kifejezhető, legalább absztrakcióként, képletes jelleggel. Egy klasszikusnak számító tanulmányban Grieco¹⁸ lényegében ezt a tényezőt írja le a „k” együtthatóként, mely 0 és 1 közötti értéket vehet fel. Ezzel az együtthatóval szorzódik a velünk kollaborációban álló partnerek relatív haszna az együttműködésből – vagyis hogy hozzánk képest mennyivel többet vagy kevesebbet profitálnak a fennálló kapcsolatból, legyen az együttműködés egy konkrét ügyben, vagy akár a „Nemzetközi Együttműködés” általában (a nemzetközi jog betartása, békés kapcsolatok folytatása, a nemzetközi kereskedelem előmozdítása stb.). Ez a szorzat adja ki az együttműködés végső, nettó hasznát. Versengő közegben a másik fél kicsi, de pozitív értékű relatív haszna is megkérdőjelezheti az együttműködés értelmét, míg kevésbé versengő közegben a másik fél jelentős relatív haszna sem ássa alá azt.

Az utóbbi esetben bizonyosan nem elég a kizárólagos jellegű, másokkal szemben értelmezetten megfogalmazott államérdekek követésének lehetőségéből kiindulni az elemzésben. Úgy is mondhatjuk: nem szabad a realista elemzés kizárólagosságához ragaszkodni akkor, amikor ez nyilvánvalóan nem realizisztikus.

18 Grieco 1988.

Irodalom

- Bennett, Andrew – Checkel, Jeffrey T. 2014: *Process Tracing: From Metaphor To Analytic Tool*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Grieco, Joseph M. 1988: Anarchy and the limits of cooperation: a realist critique of the newest liberal institutionalism. *International Organization*, Vol. 42, No. 3, 485–507.
- Kane, Thomas M. – Lonsdale, David J. 2012: *Understanding Contemporary Strategy*. New York, Routledge.
- Marton, Péter 2013: *A külpolitika elemzése: Fogalmak és módszerek a külpolitika forrásainak feltárására*. Budapest, AJTK.
- Mearsheimer, John J. 1990: Back to the Future: Instability in Europe after the Cold War. *International Security*, Vol. 15, No. 1 (Summer), 5–56.
- Mearsheimer, John J. 1993: The Case for a Ukrainian Nuclear Deterrent. *Foreign Affairs*, Vol. 72, No. 3 (Summer), 50–66.
- Mearsheimer, John J. 2001: *The Tragedy of Great Power Politics*. New York – London, W.W. Norton & Co.
- van Meegdenburg, Hilde 2023: Process Tracing: An Analyticist Approach. In Mello, Patrick A. – Ostermann, Falk (szerk.): *Routledge Handbook of Foreign Policy Analysis Methods*. New York, Routledge, 405–420.
- Ripsman, Norrin M. – Levy, Jack S. 2007: The Preventive War that Never Happened: Britain, France, and the Rise of Germany in the 1930s. *Security Studies*, Vol. 16, No. 1 (January–March), 32–67.
- Rø, Johannes Gullestad 2013: *Mechanistic Realism and US Foreign Policy: A new framework for analysis*. New York, Routledge.